

SIFAT SO‘Z TURKUMINING USLUBIY XUSUSIYATLARI

Umarova Adiba Akramovna

SamISI akademik litseyi ona tili va adabiyot fani o‘qituvchisi

Email: adibaumarova52@gmail.com

Annotatsiya: Adabiy til imkoniyatlarining kengligi, so‘z boyligi va aniqlik mezonlari, avvalo, so‘zlarning lug‘aviy va grammatik xususiyatlari, ularning ma‘nodagi tiniqlik va to‘g‘ri qo‘llana olish qobiliyatiga bog‘liq. Tilimizdagi so‘z turkumlari orasida sifatlar noyob leksik-semantik va uslubiy imkoniyatlarga ega bo‘lgan turkumlardan biridir. Sifat orqali nafaqat predmet yoki shaxsning belgi-ma‘nosi ifodalanadi, balki badiiy matnda estetik vosita, obrazli ifoda va uslubiy bo‘yoq, matnga emotsional, ekspressiv ohang berish vazifasi ham bajariladi. Sifatlar ifodaning xilma-xilligi, emotsionalligi va uslubiy boyligini ta‘minlashi bilan ham muhim o‘rin tutadi.

Kalit so‘zlar: sifat so‘z turkumi, uslubiy xususiyat, adabiy til, so‘zlashuv uslubi, badiiy uslub, rasmiy uslub, ekspressivlik, emotsionallik, tasviriylk, obrazlilik, epitet, metafora, ilmiy aniqlik, funksional imkoniyat.

Sifat so‘z turkumi asosan predmetning belgisini, xossalarini, ko‘rinishini, shaklini, holatini, hajmini, mazmunini va boshqa moddiy yoki ma‘naviy xususiyatlarini bildiradi. Shu sababli sifatlar badiiy, so‘zlashuv, rasmiy uslublarda keng ishlatiladi va har bir uslubda alohida ma‘no tusini oladi. Uslubshunoslikda sifat so‘zlar ekspressivlik, emotsionallik, tasviriylk kabi mezonlar asosida ajratiladi. Masalan, badiiy adabiyotda sifatlar obyektini ana shu xos talaffuz bo‘yoqlari, poetik belgi va ramzlar orqali ifodalaydi hamda tasvir ob‘ektini yorqinroq va jonliroq tasvirlash uchun xizmat qiladi. Sifatlarning asosan quyidagi uslubiy xususiyatlari mavjud: birinchi navbatda, sifatlarning obrazlilik quvvati juda keng, chunki ular o‘zi tavsiflayotgan predmetga aniq belgi, xossa, estetik baho, ijtimoiy-ma‘naviy nuqta, emotsional yoki ekspressiv bo‘yoq baxsh etadi. Ayni damda, sifatlar metafora, metonimiya, epitetlar vositasida ham mazkur predikat va vazifalarni bajara oladi.

Shuningdek, soʻzning maʼnosi yanada kengayib, mavhum-belgi yoki tushuncha darajasiga koʻtarilishi mumkin. Masalan, “oq” soʻzi nafaqat rang, balki sof yurak, begʻuborlik, qadriyatlarning ramziga ham aylanadi [1].

Sifatlar har bir uslubda, matnning maqsadi va yoʻnalishiga koʻra oʻziga xos tus oladi. Soʻzlashuv uslubida sifatlar koʻpincha hissiy-psixologik, shaxsiy-yakdil, norasmiy belgi-yu boʻyoqli mazmunda, baʼzan kuchaytirilgan yoki zaiflashtirilgan variantda ishlatilishi mumkin: yoqimli, gʻaroyib, antiqa, toza, qoramtir, ozgʻin va h.k. Badiiy uslubda esa bular ichki maʼno, ramziy, poetik obraz, ijtimoiy, falsafiy va madaniy semantik qatlamlar salfiga oʻzini namoyon etadi: “yalangʻoch dalalar”, “illatu sargʻaygan osoyishta tun”, “titroq buloq”, “shijof kun”, “qorongʻi qalb” kabi ifodalar, birgina sifat vositasida obʻekt holati, muallif kayfiyati, voqelik mohiyati ifodalanadi. Sifatlarning rasmiy va ilmiy uslubda qoʻllanishi aniq, toʻgʻri, hissiy boʻyoqsiz, odatda qoliplangan holda ifodalanadi. Misol uchun, “Kondensatsiya natijasida mayda suv tomchilari hosil boʻladi”, “Toza gazning bosimi atmosferaga mos keladi” kabi ilmiy matnlarda sifat faqat aniqlik va maʼlumot berish vositasi tarzida ishlatiladi. Rasmiy-idoraviy uslubda ham sifatlar qisqa, muayyan va qonunchilik, hujjat tiliga xos uslubiy vosita boʻlib xizmat qiladi [2].

Sifatlarning uslubiy imkoniyatlari tilimizda juda katta va xilma-xil. Ular orqali har qaysi soʻzlovch fikrga nozik, emotsional, badiiy yoki ilmiy-obyektiv ruh, rang, mazmun baxsh etadi. Sifat soʻzlar koʻpincha soʻz sanʼati, til poetikasi va obrazlilikning kuchli manbai sifatida ishlatiladi. Xususan, sifatlar epitet, metafora, taʼkid, takror, qarshilantirish, sifatlash kabi badiiy vositalar, ilmoqli, kuchaytma shakllar yordamida matn uslubining boyligi va ifodaviyligini oshiradi. Soʻzlashuv nutqida sifatlar quyidagi uslubiy vazifalarni bajaradi: nutqqa tabiiylik, norasmiy ohang, hissiy mazmun, bevositalik va ishtirok ruhi baxsh etadi. Ilmiy matnda esa ular obyektivlik, aniqlik, qatʼiylilik mezoniga muvofiq ishlatiladi. Badiiy asarlarda esa, sifat soʻz turkumining eng asosiy uslubiy vazifasi obrazning jonlanishi, holat, muhit va ruhiy kechinmalarni mujassam koʻrsatishda namoyon boʻladi [3].

Sifatlarning boshqa soʻz turkumlari bilan uygʻunligi ham muhim ahamiyatga ega. Ular ot, ravish, feʼl va sonlar bilan oʻzaro birikib, murakkab soʻz birikmalari yoki gaplar hosil qiladi, soʻzning maʼno va uslubini boyitadi. Qaysi uslubda ishlatilishidan qatʼi nazar, sifat asosiy fonetik, grammatik, semantik va stilistik xususiyatlari bilan matn mazmuni, kayfiyati va maqsadiga bevosita taʼsir koʻrsatadi. Sifat soʻz turkumining uslubiy xususiyatlari, ularning badiiy nutqda, soʻzlashuvda, rasmiy va ilmiy nutqda qanday ishlatilishini, har bir matnga oʻziga xos boʻyoq, obraz, tuygʻu va maʼno qatlamini kiritishini koʻrsatib turadi. Shu sababli, sifatlar nutqimizni boyituvchi, tiniq va obrazli qiluvchi, uslubni yangi rang bilan toʻldiruvchi asosiy leksik-vosita deb aytish mumkin [4].

Sifat soʻz turkumining uslubiy xususiyatlari adabiy tildagi imkoniyatlarni kengaytirishda muhim rol oʻynaydi. Sifatlar predmetlarning belgi va xususiyatlarini ifodalash bilan birga, nutqda rang-baranglik, obrazlilik va ohangdorlik hosil qiladi. Badiiy adabiyotda sifatlar yordamida tasvir aniqligi, badiiylik, jonlilik kuchayadi. Sifatlarning sinonimik qatori, antonim formalaridan uning uslubiy imkoniyatlari yanada kengayadi. Masalan, "yorqin", "qoramtir", "musaffo" kabi sifatlar predmetning tashqi belgisi, holati yoki sifatini aniq tasvirlab, mutolaa qiluvchida muayyan tasavvur uygʻotadi. Sifatlar rasmiy-idoraviy uslubda, ilmiy uslubda, publitsistik uslubda va badiiy uslubda turlicha fon va yuklama bilan ishtirok etadi. Rasmiy-idoraviy yoki ilmiy uslubda koʻproq aniqlash, tavsiflash, oʻlchash maqsadida aniq, qisqa va loʻnda sifatlar ishlatiladi. Badiiy uslubda esa obrazli, koʻchma maʼnoli, tasviriy sifatlarga koʻproq murojaat qilinadi. Sifatlar nutqga badiiy, ekspressiv ohang beradi. Shu bois, oqilona, samimiy, muallaq yoki istehzoli munosabatlarni aks ettira oladi. Masalan, "zahri qattiq tun", "shirin orzu", "toza vijdon" kabi sifat birikmalari belgi va munosabatni chuqur va taʼsirli ifodalashga xizmat qiladi. Natijada, sifatlarning turli uslubiy qatlamlarda ishlatilishi tilimizning boy, serqirra va goʻzal ekanini namoyon qiluvchi muhim uslubiy vosita ekani isbotlanadi [5].

Xulosa:

Sifat soʻz turkumi tilimizda uslubiy jihatdan eng boy, imkoniyatlari keng turkumlardan biri boʻlib, har bir uslubda oʻziga xoslik va funksional rang baxsh etadi. Sifatlar yordamida matnga nafosat, obrazlilik, emotsional mustahkamlik, ilmiy aniq va rasmiy qatʼiyat baxsh etiladi. Tilimizning boyligi, goʻzalligi va ifoda kuchi sifatlarining uslubiy imkoniyatlaridan ham katta darajada oziqlanadi. Shuning uchun sifat soʻz turkumi oʻz ifoda kuchi hamda uslubiy ahamiyati bilan har doim ahamiyatgan ega boʻlib, adabiyot, ilm-fan va kundalik nutq uchun muhim oʻrin tutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. A. Zaynutdinov. Oʻzbek tilida uslubshunoslik masalalari. Toshkent: Oʻzbekiston, 2009.
2. A. Azimov. Adabiyotshunoslik va uslubiyat. Toshkent: Fan, 2010.
3. A. Komilov. Oʻzbek tilidagi badiiy adabiyot va uning uslubi. Toshkent: Oʻqituvchi, 2007.
4. S. Raxmatullayev. Oʻzbek tilida badiiy uslublar. Toshkent: Sharq, 2004.